

Оригинални научни рад
УДК: 811.163.41'367.62
811.163.41'371
DOI: 10.5937/zrffp55-54941

ЛЕКСЕМА ВАЉДА КАО ЕКСПОНЕНТ ЕПИСТЕМИЧКЕ МОДАЛНОСТИ

Милена С. СТОЈАНОВИЋ¹
Тијана В. ПАРЕЗАНОВИЋ²
Бранка Б. КОВАЧЕВИЋ³
Алфа БК Универзитет
Београд (Србија)

¹ milena.stojanovic@alfa.edu.rs; <https://orcid.org/0009-0008-0527-8833>

² tijana.parezanovic@alfa.edu.rs; <https://orcid.org/0000-0003-4352-5571>

³ branka.kovacevic@alfa.edu.rs; <https://orcid.org/0000-0002-3521-790X>

Примљен: 23. 11. 2024.

Прихваћен: 10. 6. 2025.

ЛЕКСЕМА ВАЉДА КАО ЕКСПОНЕНТ ЕПИСТЕМИЧКЕ МОДАЛНОСТИ

Кључне речи:
семантика
модалности;
епистемичка
модалност;
речца;
модална реч.

Сажетак. У овом се раду на примерима из *Корјуса савременој српској језика* из 2013. године аутора Душка Витаса и Милоша Утвића разматрају различите функционалне и значењске особености лексеме *ваљда*. Пре свега се њено семантичко одређење посматра из угла модалности, тачније, епистемичке модалности, каквом је модерна лингвистика данас види. Теоријско упориште за анализу епистемичке модалности проналазимо у раду Јана Најтса, који се служи функционалном методологијом при откривању когнитивне инфраструктуре која претходи језичкој продукцији. Лексема *ваљда* посматра се као једна од вредности на епистемичкој скали која се може лоцирати између епистемичког значења могућности, садржаног у лексемама попут *можда*, *моћи*, *мојуће* и сл., и значења сигурности/уверености, које сигнализирају речи попут *сигурно*, *дефинитивно*, *несумњиво* и сл. У том смислу, лексема *ваљда* у највећој мери одговара прилогу *вероватно*. Међутим, у раду се, поред сличности, разматрају и функционално-семантичке дистинкције које лексему *ваљда* разликују од синонима *вероватно*. Такође, чини се осврт на сврставање лексеме *ваљда* у граматикама српског језика у речце, односно, недоследно сврставање њених синонима у речце или неке друге врсте речи, које указује на постојање нејасних граница међу врстама речи.

Увод

Када је у питању изражавање значења пробабилитета у српском језику лексичким средствима, лексема *веровајно* и *ваљда* најочигледнији су избор за говорника. Будући да се у *Речнику српског језика* (РСЈ, 2007) лексема *ваљда* одређује као „речца за изрицање оправдане, природне претпоставке, уверености у нешто”, важну димензију за њено испитивање свакако представља епистемичка модалност (Звекић-Душановић, 2019, стр. 169). Претрагом *Корпуса савременог српског језика* из 2013. године аутора Душка Витаса и Милоша Утвића (надаље: КССЈ) установљено је да је лексема *ваљда* значајно мање заступљена од лексема *веровајно*, што можемо видети у Табели 1.

Табела 1. Фреквенција лексема са значењем пробабилитета у КССЈ

Лексема са значењем пробабилитета	Укупан број јављања у КССЈ
<i>Веровайно</i>	20.560
<i>Ваљда</i>	6.218

Лексема *веровајно*, која се у зависности од контекста тумачи као прилог или придев, у свега 10% случајева припада потоњој врсти речи. Табела 2 показује заступљеност лексема *веровајно* као прилога/придева у КССЈ на 100 примера који су насумично одабрани. Реткост употребе лексема *веровајно* као придева у складу је са општим запажањем лингвиста када су у питању други језици, а које се тиче тенденције да се парњаци попут *probable/probably* са истом основом и готово истим семантичким карактеристикама најчешће јављају у облику прилога.

Табела 2. Заступљеност лексема *веровајно* као прилога/придева у КССЈ

Лексема <i>веровајно</i> у КССЈ	Број јављања
Прилог	90
Придев	10
Укупно	100

Релативна реткост употребе лексеме *ваљда* у односу на семантички блиску лексему *вероватно* макар делимично се може објаснити тиме што је она обележје говорног језика. Корпус који је коришћен, међутим, не садржи транскрипције снимљеног дискурса као што је то случај са корпусима неких других језика, те не можемо са сигурношћу тврдити да ли је лексема *ваљда*, и у којој мери, фреквентнија у говорном језику.

Значење епистемичке модалности

Епистемичка модалност, као поткатегорија модалности и димензија која се сматра једном од основних концептуалних категорија људског когнитивног система, може се дефинисати на следећи начин:

„Епистемичка модалност се овде дефинише као (језички израз) процене шанси да ће се одређено хипотетичко стање ствари које се разматра (или неки његов аспект) догодити, да се догађа или да се догодило у могућем свету који служи као универзум за интерпретацију процеса евалуације који је, у подразумеваном случају, стварни свет (или, пак, његова интерпретација од стране онога ко врши евалуацију).” (Nuyts, 2001, стр. 21)

Пиперово виђење димензије епистемичке модалности као „степеноване квалификације уверености говорног лица у истинитост онога што је означено исказом” (2005, стр. 643) у великој мери одговара модерним схватањима овог појма у оквиру когнитивне и функционалне лингвистике. И код овог аутора, иако није прецизирано, можемо рећи да *истинитост* представља уопштен и „претеоријски” концепт, као што је то случај код Најтса, пре него концепт истинитости каквим оперише логика.

При тумачењу епистемички модалних речи и израза кључна је скаларност ове димензије („степенована квалификација”), односно, могућност да се различите епистемичке вредности лоцирају на скали. Ова особина епистемичке модалности опште је прихваћена у модерним дискусијама (изузев оних које су стриктно засноване на модалној логици), с тим што је број вредности које се могу лоцирати на скали различит у зависности од аутора.⁴ Тачан број тих вредности може бити условљен и језиком који се посматра, као и неким другим факторима, али је неспорно да у српском језику имамо најмање три епистемичке вредности које су јасно уочљиве: сигурност, вероватноћа (пробабилитет) и могућност. Лексема *ваљда* изражава пробабилитет, вредност која означава релативну увереност говорника у истинитост пропозиције:

⁴ Примера ради, када су у питању значења модалних глагола у енглеском језику, Рене Деклерк разликује (најмање) девет вредности на епистемичкој скали (Declerk, 2011, стр. 36).

1. А оно једно зелено око му се цакли а онда је у измаглици остала празнина у облику лисца кад се овај окренуо и запалио тако нагло, кроз живицу па уз Пен Динас, чело града, где ваљда и живи. (КССЈ)

Ипак, можемо замислити и контекст где лексема *ваљда* изражава епистемичку вредност која је ниже на скали од вредности пробабилитета, односно, да се она може протумачити и као лексема са значењем могућности. Примера ради, у монографији *Модалносћ, суд, исказ: епистемичка модалносћ у енглеском и српском језику* Иване Трдојевић-Милошевић лексема *ваљда* посматра се као прилог који стоји у синонимијском реду са прилогом *можда* (Трдојевић-Милошевић, 2004, стр. 170). За обе ове лексеме можемо рећи да обухватају значење нагађања, односно, несигурности говорника, која је последица недостатка већег броја информација за доношење јачег суда. Ипак, лексема *можда* изражава право значење контингенције које је тачно на средини између позитивног и негативног пола епистемичке скале, тј. одговара Фон Рихтовом алетичком модусу истине (Von Wright, 1951, стр. 1–2). Следећи примери показују да лексема *ваљда* не може заменити лексему *можда* у том значењу:

2. Можда јесте, а можда и није стигао кући.
3. *Ваљда јесте, а ваљда и није стигао кући.
4. Рекао бих да је то можда обележје средњег века, а можда и није.
5. *Рекао бих да је то ваљда обележје средњег века, а ваљда и није.

Иако је сасвим могуће рећи да нешто „ваљда јесте” случај, разумно је и рећи да нешто „ваљда није” случај, али у оквиру једне реченице не можемо употребити оба ова суда. Примери 3 и 5 управо нам указују на семантичку разлику између лексема *можда* и *ваљда*, будући да немогућност јављања оваквих примера ни на који начин није синтаксички нити граматички условљена. Стога сматрамо да је значење лексеме *ваљда* на епистемичкој скали ближе пробабилитету израженом прилогом *вероватно*.

Речце, њарџикуле, модалне речи или нешџо друџо?

Посматрајући лексеме *вероватно* и *ваљда*, којима се може изразити епистемичко значење пробабилитета, у различитим граматикама српског језика и стручној литератури наилазимо на термилошке несугласице у погледу њиховог сврставања у различите врсте речи. Примера ради, *вероватно* се у литератури може посматрати и као (модални) прилог (видети Klajn, 2005, стр. 153; Ристић, 1990, стр. 122), и као партикула (видети Mrazović i Vukadinović, 2009, стр. 407; Ристић, 1993, стр. 77). Лексема *ваљда* традиционално се у граматикама српског језика сврстава у речце или партикуле, но њене су нас семантичко-функционалне особине навеле да је у докторској

дисертацији под насловом *Епистемички модални прилози у енглеском и српском језику*⁵ посматрамо у оквиру прилога.⁶ Речце за Станојчића и Поповића, на пример, представљају засебну врсту речи по своме значењу и функцији у реченици, али су у погледу морфологије прилози или везници (1992, стр. 121). Разврставајући речце на подтипове, ови аутори издвајају речце за истицање личног става, које називају још и модалним речцама, и у ту подгрупу убрајају речи попут *да, дакако, уистину, заиста, нијошито, вероватно, ваљда, збиља и можда* (Станојчић и Поповић, 1992, стр. 121). Са друге стране, Стевовић дефинише прилоге из перспективе њихове функције: „Прилози се, као и остале пунозначне речи морају дефинисати по функцији, према структурној вредности њиховог стварног значења” (Стевовић, 1974–1975, према Ристић, 1990, стр. 17). Ако узмемо у обзир да се та функција односи на околности под којима се врши глаголска радња и да се функција прилога може ограничити само на те околности (место, време, начин, прилике), број лексичких јединица које припадају овој врсти речи се у том случају значајно смањује. Стана Ристић у својој монографији под насловом *Начински прилози у савременом српскохрватском књижевном језику* стога закључује:

„[...] једностраност критеријума довела је до тога да се једна иста јединица недоследно сврстава међу прилоге, речце, међукатегорије и прелазне категорије, чиме су поремећене и затамњене ионако нејасне границе међу непроменљивим врстама речи.” (1990, стр. 17)

У оквиру ове монографије, Ристић приликом одређивања припадности некој од традиционално утврђених десет врста речи у српском (српскохрватском) језику у први план истиче три критеријума, односно, у лингвистички битне претпоставке, а то су облик, функција и значење. Стога ауторка начинске прилоге сврстава у једанаест лексичко-семантичких група које осликавају њихову семантичку структуру, истичући да ниједна подгрупа, изузев прве⁷, не представља начинске прилоге доследно у погледу функције, значења и облика. Прилози са модалним значењем припадају осмој групи према ауторкиној класификацији, а своје значење реализују као „објективни став говорника о односу садржаја исказа према стварности, или као став говорника према чињеницама стварности” (Ристић, 1990, стр. 122). Међу

⁵ Поменути докторска дисертација одбрањена је у августу 2024. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду и представља теоријско-емпиријски оквир за настанак овог чланка.

⁶ Ова одлука у извесној мери донета је из практичних разлога услед паралелног посматрања и анализе појава у два језика, при чему је контрастирање експонената епистемичке модалности вршено кроз призму енглеског језика.

⁷ Прву групу, према Ристић (1990, стр. 54), представљају прилози који означавају својства инхерентна појавама које одређују.

илустрованим примерима модалних прилога налазе се и лексеме *веровајћно*, *несумњиво*, *сијурно*, *несумњиво*, *обавезно*, *неосијорно*, *немојћће*, *мојћће*, *лако*, *ишешко* и др.

Ристић наводи да се ова група разликује од других начинских прилога семантички и функционално. Тип везе који остварују у исказу најчешће је несинтагматски, а функција им је условљена позицијом у реченици (Ристић, 1990, стр. 123). Када се налазе у препозицији (и у фокусу), садржај пропозиције која улази у њихов модални оквир им је семантички подређен и врше функцију предикатива, а у постпозицији и тематском делу реченице имају функцију реченичних прилога (Пипер, 1983, стр. 53, према Ристић, 1990, стр. 123). Дакле, *реченични йрилої* посматра се као функција коју неки прилози могу вршити у реченици. Будући да се ради о термину који је преузет из страних филологија (енгл. *sentence adverb*), поједини га језички стручњаци, инспирисани англистичком теоријском лингвистиком, на другачији начин употребљавају. Милка Ивић у чланку „О српскохрватским реченичним прилозима” прилогом назива „сваки непроменљиви облик, било прост или сложен, са неком модификаторском службом” (Ивић, 1978, стр. 1). Поменуто је у претходном поглављу да Трбојевић-Милошевић лексеме *ваљда* и *можда* сматра прилозима (Trbojević-Milošević, 2004, стр. 170).

На другим местима, међутим, Ристић говори о лексеми *веровајћно* као о партикули⁸ (1993; 1994), односно речци, где поменуто јединицу и њој сличне лексичке јединице обједињује функција модификације, која је иначе карактеристична за партикуле као врсту речи (Ристић, 1993, стр. 75). На плану лексике, партикуле се издвајају у посебан систем јединица које своје значење реализују у конкретной говорној ситуацији опслужујући сферу говорника и сферу садржаја исказа. Партикуле које изражавају категоријално значење модалности, код којих се однос говорника према садржају исказа реализује у виду прагматичких и комуникацијских компонената са значењем уверености, су: *сијурно*, *засијурно*, *йосијурно*, *свакако*, *несумњиво*, *бесумње*, *наравно*, *дабоме*, *дакако*, *јашића*, *јамачно*, *зацело*, *мојћће*, *веровајћно*, *можда*, *ваљда*, *лако*; *никако*, *нијошћно*, *какви*, *мучно* и *ишешко* (Ристић, 1993, стр. 77).

Истраживање Ане Јањушевић Оливери обухвата шеснаест граматика српског/српскохрватског језика и пружа нам својеврстан увид у проблематику статуса речци и њихове класификације. Ауторка напомиње да се у појединим граматикама јединице које према функцијама које врше припадају речцама спомињу у оквиру дела о прилозима и именују као прилози-речце (Стевовић, 1960, стр. 147, према Јањушевић Оливери, 2021, стр. 141). Домаће

⁸ Ауторка се у фусноти ограђује да су у монографији *Начински йрилози у савременом српскохрватском књижевном језику* (Ристић, 1990) неке јединице сврстане у прилоге са напоменом да се као јединице прелазних категорија могу сврстати и другачије (Ристић, 1993, стр. 75).

граматике разматрају речце као засебну врсту речи од половине XX века, чему је допринео и методолошки заокрет, у коме се као основни критеријум за класификацију речи не узима само облик, него и значење и функција речи (Јањушевић Оливери, 2021, стр. 143). Иако Стевовић инсистира на томе да речце немају самостално значење⁹ (али да имају одређени смисао), већина домаћих граматичара сагласна је да речце означавају однос/став говорног лица према садржају исказа или према саговорнику (Јањушевић Оливери, 2021, стр. 144). Поред тога, код Мразовић и Вукадиновић (Mrazović i Vukadinović, 2009) и Јањушевић Оливери (2018) наглашава се контекстуална условљеност значења речци, а то упућује на закључак да речце ипак имају значење које је комуникаативної їїїїї (истакла А. Ј. О.) (Јањушевић Оливери, 2021, стр. 144).

Иван Клајн у својој граматичкој речце дефинише као хетерогену групу речи, која се састоји од оних речи које се не дају сврстати у осталих девет врста, односно, од оних које су у другим граматикама укључиване у прилоге или у везнике (Клајн, 2005, стр. 169). Оно што је најзначајнија разлика у односу на друге граматике српског језика када је у питању подела речи јесте то што Клајн „признаје” прилозима могућност да модификују читаву реченицу (Клајн, 2005, стр. 153). Према томе, лексема *вероватно* према Клајновој подели убраја се у реченичне прилоге. Други граматичари, како Клајн појашњава у фусноти, његове реченичне прилоге сврставају у речце, но оне на тај начин постају несразмерно велика категорија. Лексема *ваљда* сврстана је у речце сродне прилозима (Клајн, 2005, стр. 170), а сличан третман има и у *Нормативної іраматици српскої језика* (Пипер и Клајн, 2017). Када је у питању начин дефинисања и груписања речци, Пипер и Клајн истичу да су у питању непроменљиве и синтаксички несамосталне речи, чија је основна функција прагматичка (2017, стр. 215). Прилози се, са друге стране, дефинишу као непроменљива врста речи која означава особину радње (стања) када одређује глаголе у предикату и њихове одредбе, односно, када одређује особину друге особине. У овом другом случају одређује придев, други прилог или чак именицу (нпр. гласови *огозїо*), а истиче се и да прилози могу одређивати и читаве реченице (Пипер и Клајн, 2017, стр. 201).

Имајући у виду неуједначену терминологију и различите класификације на које наилазимо код домаћих аутора, сматрамо да предложена класификација Јањушевић Оливери (2021) може на адекватан начин да разјасни постојеће термилошке несугласице. Наиме, ауторка је мишљења да је, с обзиром на то да српски језик има такве термилошке могућности, потребно диференцирати партикуле и модалне речи (видети Јањушевић Оливери, 2021). Будући да се у нашем језику термин речца усталио, исти би се могао користити као хипероним, док би *їарїїїкула* и *модална реч* били

⁹ „Речце су искључиво граматичке речи, без своје семантике” (Стевовић, 1960, стр. 144).

његови хипоними, а да као основни критеријум за диференцирање треба узети њихову комуникативну функцију (Јањушевић Оливери, 2021, стр. 147). То би, према Јањушевић Оливери, подразумевало да модалне речи примарно служе за изношење става комуникатора према неком од елементарних говорних ситуација (стварност, порука, саговорник). Партикулама¹⁰ се, са друге стране, изражавају логичко-граматички односи (наглашавање, супротстављање, градирање, асерција, итд.). У модалне речи¹¹ као подтип речци, дакле, спадају лексеме попут *ваљда*, *можда*, *сијурно*, *наравно*, *ишак*, *догуше* и др. и у овом раду ће се као о таквима и говорити.

Функционално-семантичке одлике лексеме *ваљда*

Лексема *ваљда* у реченици може заузимати различите варијанте иницијалне, медијалне, па чак и финалне позиције, што можемо видети у примерима:

6. Ваљда ће овде бити још таквих тренутака излива радости. (КССЈ)
7. Ваљда, најзад, сви то видимо и осећамо.
8. А на гробљу, тамо има један гроб а у њему само једна нога: неки лик, морнар ваљда, шта ли, том морнару отфикарили ногу а он је сахранио на освештаном тлу, оно, са свим почастима, велико богослужење, велика поворка на сахрани, и све то само за једну ногу. (КССЈ)
9. Таква наменска штедња би ваљда вратила народ банкама.
10. Слично се понашају и људи из политике страхујући ваљда да им неко не пребаци намеру да манипулишу спортом и спортистима због своје личне промоције, ваљда.
11. Такав је живот, ваљда!

Према овом критеријуму, лексема *ваљда* не разликује се од осталих реченичних прилога са епистемичким значењем чија је изразита флексибилност у исказу једна од основних одлика. На самом почетку реченице лексема *ваљда* се најчешће не одваја запетом (пример 6) уколико то други чланови реченичне структуре не изискују, попут речце *најзад* у примеру 7. У иницијалној позицији, али и на другим местима у исказу, лексема *ваљда* је периферна, односно, нема синтаксичку функцију. Међутим, лексема *ваљда* семантички се односи на читав исказ.

¹⁰ Граница између модалних речи и партикула није постојана, те је, у зависности од контекста, могуће како укрштање функција тако и транспозиција модалних речи у партикуле (Јањушевић Оливери, 2021, стр. 147–148).

¹¹ Комуникативна функција модификације, која обједињује модалне речи и партикуле, широк је појам, који може обухватити више типова: 1. изношење става говорног лица према неком од елемената говорног чина, 2. мењање комуникативног типа исказа и 3. комуникативно наглашавање исказа или неког његовог дела (Јањушевић Оливери, 2020, стр. 86, према Јањушевић Оливери, 2021, стр. 148).

Примери 8 и 9 илуструју јављање лексеме *ваљда* у медијалној позицији, али са различитим опсегом. Наиме, пример 9 осликава употребу лексеме *ваљда* као реченичног прилога који има читав исказ/пропозицију у свом опсегу. Са друге стране, *ваљда* у примеру 8 има ужи опсег и односи се примарно на именицу *морнар*. Треба имати у виду да *ваљда* и у овом примеру има епистемичко значење, тј. значење процене вероватноће да је одређено стање ствари истинито (да је било истинито или да ће бити истинито). Будући да се овде ради о елипси редундантних чланова и свођењу шире конструкције на рематски предикатив, *морнар ваљда* значењски је истоветно са *он је ваљда морнар / који је ваљда морнар*.

Немаркирана позиција лексеме *ваљда*, као и других речи са епистемичким значењем пробабилитета у српском језику (попут *вероватно*), јесте испред главног глагола, односно, између помоћног и главног глагола у сложеним облицима. Што се више лексема *ваљда* удаљава од своје немаркиране позиције, то је њена истакнутост у погледу информационе структуре већа. Примера ради, када се *ваљда* нађе у финалној позицији, као у примерима 10 и 11, привући ће већу пажњу саговорника него што би то био случај да се ова лексема нашла у немаркираној позицији. У овим се примерима епистемичка процена означена лексемом *ваљда* износи као накнадна мисао говорника, а може имати ефекат ублажавања или ограђивања. Видимо у примеру 10 да говорник два пута у току свог (највероватније усменог) излагања употребљава речцу *ваљда* и на тај начин покушава да се „огради”. Наводећи унутрашње мотиве *људи из јолијике* да се понашају на одређени начин, говорник је свестан да његови закључци не могу бити апсолутно поуздани, а сопствени кредибилитет чува допуштајући да истина не мора нужно бити онаква каквом је он види.

Лексема ваљда и нејација

У примеру 12 лексема *ваљда* употребљена је уз одрични предикат:

12. Ваљда није знао да смо све то гледали, да смо присуствовали покољу.
(KCCJ)

Анализом овог примера увидећемо да *ваљда* означава позитивну евалуацију ситуације која је негативна, односно, да и даље има значење пробабилитета које је на позитивном полу епистемичке скале. Другим речима, говорник са релативном увереношћу процењује/нагађа оно са чиме треће лице није било упознато у прошлости. То практично значи да се негативна ситуација налази у опсегу модалне речи *ваљда*.

Са друге стране, у корпусу проналазимо и примере где негација обухвата лексему *ваљда*, а не обротно:

13. – Ма није ваљда – опет се ја чудим. – Јест – јесте – каже Борислав Антовић. (КССЈ)
14. Чуо сам да је Партију напустио 1966. године. (Зашто баш 1966. године? Није ваљда да се наљутио због смењивања шефа Удбе Александра Ранковића?) (КССЈ)
15. Није ваљда да мој комшија нема грађевинску дозволу? (КССЈ)
16. Неће ваљда сви они заједно опет да чекају председника републичке владе да обави њихов посао. (КССЈ)
17. Није лако, али то им је посао. Неће ваљда народ и то да ради уместо њих а они само да примају плате. (КССЈ)
18. Какав си ти то човек, Руди? Ниси ваљда толико на оца? (КССЈ)

Семантички посматрано, свим овим примерима заједнички је елемент чуђења или изненађења који је изражен комбинацијом глагола у негацији и лексеме *ваљда*. Своју зачуђеност говорник чак и експлицитно изражава са *ојей се ја чудим* у примеру 13, док конструкција „није ваљда” има идиоматски карактер. Пошто се ради о елипси, долази до изражаја порекло лексеме, јер, како Белић констатује, речце *ваљда* и *можда* представљају „увек скраћену реченицу или скраћен или сажет њен део”¹² (Белић, 1941, стр. 137, према Звекић-Душановић, 2019, стр. 173). Чини се да супротност очекивањима (чуђење, изненађење, неверица), као значењски елемент који је присутан када се глагол у негацији јавља са лексемом *ваљда*, доминира у односу на њено изражавање епистемичке димензије у оваквим контекстима.

Примери 14 и 15 представљају реторичка питања где је трансфер истинитосног модалитета пропозиције, тачније њене семантичке вредности, увек обрнут. То би значило да говорник износи сумњу (чуђење) у вези са садржајем пропозиције, па изговарајући: „Није ваљда да мој комшија нема грађевинску дозволу”, заправо мисли: „Сумњам (невероватно ми је) да мој комшија нема грађевинску дозволу”. Импликација је да говорно лице верује како његов комшија има грађевинску дозволу.

Пропозиција је обликована нестандартним обликом футура првог у примерима 16 и 17 (*неће ваљда да чекају* = *неће ваљда чекајџи*) и има референцу у будућности, али значење лексеме *ваљда* у њима није примарно епистемичко у смислу процене шанси да се садржај пропозиције актуализује. Када је у питању речца „*ваљда* у негираним исказима”, Звекић-Душановић запажа да ова лексема „[...] по правилу не носи низак степен уверености, већ управо има значење очекивања да пропозиција није истинита, неверице, негодовања, наде да не постоји или да се неће остварити дата ситуација” (2019, стр. 175).

Другим речима, говорник у овим примерима очекује да пропозиција није истинита и истовремено исказује неслагање с њеним евентуалним

¹² Можда = може бити; ваљда, ваљада = ваља да.

обистићењем. У примеру 18 говорно лице изражава наду да пропозиција није истинита, односно, бојазан да јесте.

У примерима из корпуса конструкција *није ваљда* има сврху да искаже чуђење или сумњу говорника у садржај пропозиције која следи. Рекло би се да је прагматички аспект израза који садржи помоћни глагол у негацији + лексема *ваљда* израженији него његова семантичка димензија, односно, да су изрази попут *није ваљда* у извесној мери десемантизовани. Десемантизација таквих израза чини њихово тумачење у великој мери контекстуално условљеним, па тако у неким анализираним примерима можемо рећи да иронија игра велику улогу. Епистемичка процена вероватноће коју лексема *ваљда* у позитивном окружењу изражава готово да и не постоји када се испред ње нађе помоћни глагол у негацији.

Комбинације са модалним глаголима

У српском језику постоји систем модалних глагола,¹³ којима се, као и лексичким средствима попут прилога, придева и глагола мишљења¹⁴, могу изражавати различите вредности на епистемичкој скали. Поред епистемичких значења, глаголи *моћи*, *морати*, *шредаћи* и *хитети* означавају и неепистемичка значења (деонтичка и динамичка) обавезе, дозволе, забране, воље, инхерентне способности и др.

Када говоримо о епистемичким значењима модалних глагола, треба имати у виду да се вредности могућности (*моћи*–*можда*; *моћуће*), пробабилитета (*шредаћи*–*вероватно*; *ваљда*) и сигурности (*морати*–*сигурно*) на епистемичкој скали могу изразити не само једном од алтернатива већ и комбинацијом више експонената епистемичке модалности истовремено:

19. Књигу ту сачињава низ мање или више дугих монолога, и то ваљда треба да значи да је књига сачињена од краћих и дужих монолога. (КССЈ)
20. Рекла је то 5. октобра 2005, док је хвалила сарадњу Подгорице са Хагом, иако је сасвим сигурно морала знати да је Ђукановић предмет неколико сумњичења и истрага због веза са организованим злочиним и кријумчарима. (КССЈ)
21. То је сумња у плодноност знања које људе извлачи из једног круга представа који можда може бити пун илузија, али ипак пружа духовно склониште у животним односима. (КССЈ)

¹³ Модални глаголи у српском језику нису морфолошки нити синтаксички тако оделит скуп као што је то случај са неким другим европским језицима, попут енглеског.

¹⁴ Ова група глагола попут *мислити*, *веровати*, *надавати се* и др. има различите називе у литератури. Примера ради, Најтс (Nuyts, 2001) их у својим расправама о модалности назива предикатима менталног стања (енгл. *mental state predicates*).

Комбинације модалних глагола и лексичких експонената епистемичке модалности, као у примерима 19–21, називају се хармоничним (Halliday, 1970, стр. 331), што би значило да изражавају исте или приближно исте вредности на епистемичкој скали. Нехармоничне комбинације, иако их граматичка правила не забрањују, у принципу се не јављају у језику или их, уколико се јаве, препознајемо као нелогичне, неграматичне и сл. Говорећи о хармоничним комбинацијама модалних прилога и модалних глагола, поједини лингвисти, попут Палмера (Palmer, 1990, стр. 27), називају такве колокације плеонастичким. Размотримо пример 22, где модални глагол *требаћи* и лексема *ваљда* означавају пробабилитет:

22. – Истовремено, Кејси тврди да независно Косово не значи стварање Велике Албаније, што ваљда треба да буде аргумент да је независност покрајине једино решење – рекао је Ђурић. (КССЈ)

Говорник се у овом примеру употребом модалне речи *ваљда* ограђује од става који се износи конструкцијом са модалним глаголом *требаћи*, при чему не би дошло до значајне промене семантике исказа када би се један од експонената епистемичке модалности изоставио:

23. – Истовремено, Кејси тврди да независно Косово не значи стварање Велике Албаније, што је ваљда аргумент да је независност покрајине једино решење – рекао је Ђурић.
 24. – Истовремено, Кејси тврди да независно Косово не значи стварање Велике Албаније, што треба да буде аргумент да је независност покрајине једино решење – рекао је Ђурић.

У извесној мери је, дакле, оправдано Палмерово виђење комбинација модалних глагола и прилога (речци у овом случају) као плеонастичких комбинација. Говорећи о овом феномену, Халидеј (Halliday, 1970, стр. 331) каже да у таквим ситуацијама други облик „појачава” (енгл. *reinforce*) значење исказано модалним глаголом. Другим речима, када имамо такве хармоничне комбинације, експоненти модалности истичу, фокусирају или појачавају значење модалности, које оба елемента свакако поседују. У случају епистемичке модалности, истовремено јављање двеју лексема које означавају (приближно) исте вредности на скали може резултовати тиме да један елемент (речца *ваљда* у примеру 22) открива позицију говорног лица, а други (модални глагол *требаћи*) позицију лица коме се приписује могућа радња.

Емпиријска анализа корпуса указује на то да су комбинације прилога и модалних глагола који изражавају различите врсте модалности најфреквентније и тада не можемо говорити о (не)хармоничним спојевима:

25. Стењући, он се диже са столице. Ваљда хоће да говори. (КССЈ)

26. – Свакако, сад је та ствар свршена, испричана и протумачена, па се ваљда може прекинути и разговор о њој – додаде он и неки сув, тврд звук осети се у његовом гласу. (КССЈ)

Глагол *хїеїи* у примеру 25 има значење воље/жеље које је динамички модално, док глагол *моћи* у примеру 26 има деонтичко значење могућности. Лексема *ваљда* у оба ова случаја има значење високе уверености у истинитост пропозиције која следи, односно, њоме се епистемички процењује постојање неепистемичког значења. Дакле, модални глагол, у зависности од контекста, може се тумачити и епистемички и неепистемички, а лексема *ваљда*, попут модалних прилога, увек носи епистемичко значење.

Интензификација

Наглашавање или емфаза значења исказаног модалним глаголом посредством прилога често се третира као интензификација (Greenbaum, 1970; Bolinger, 1972, према Ное, 1997, стр. 160). Када говоримо о вредностима на епистемичкој скали, Трбојевић-Милошевић (Trbojević-Milošević, 2004, стр. 170–171) признаје прилозима интензификаторима (амплификаторима и атенуаторима) могућност да утичу и на модалност исказану другим прилозима. Уз прилог *веровајћно* најчешће стоје амплификатори (појачивачи) *врло* и *веома* и померају његово епистемичко значење на скали за нијансу ближе вредности сигурности:

27. То ће се врло вероватно десити. (КССЈ)

28. Под тим условима неће бити договора о резолуцији и веома вероватно неће бити резолуције. (КССЈ)

Међутим, у корпусу није пронађен ниједан пример интензификације лексеме *ваљда*, која је у функционално-семантичком смислу најприближнија прилогу *веровајћно*. Прецизније, корпусна анализа показује да се лексема *ваљда* ни на који начин не може модификовати – њено се значење не може ни појачати, нити ублажити. Ова карактеристика чини је блиском лексеми *можда*, која на епистемичкој скали означава могућност. Разлог за немогућност модификације лексеме *можда* Трбојевић-Милошевић види у томе што она изражава степен „праве контингенције”, те да услед тога „свако појачање или смањење говорниковог опредељења према извесности пропозиције повлачи и употребу другог, том степену одговарајућег прилога” (Trbojević-Milošević, 2004, стр. 171).

Закључак

Значењски посматрано, речца *ваљда* може се сматрати синонимом прилога (који може бити употребљен и као речца) *вероватно*, будући да обе речи изражавају релативну увереност говорника у истинитост/актуализацију пропозиције на коју се односе. Значење епистемичког пробабилитета најдоминантије је код ових двеју лексема иако се *ваљда* у одређеним контекстима приближава и значењу епистемичке могућности. Попут реченичних прилога, лексема *ваљда* показује изразиту покретљивост и може да заузме готово било коју позицију у реченици, док немаркираном позицијом сматрамо њено јављање тачно испред или иза финитног глаголског облика. Функција коју у реченици врши најчешће је модификација читавог исказа у виду епистемичке евалуације истинитости исказа. У погледу семантике и опсега, дакле, модална реч *ваљда* се у исказу понаша као и други реченични прилози са модалним значењем (*ситурно*, *зацело*, *дефинитивно*, *вероватно* и сл.). Ипак, лексема *ваљда* у негативном окружењу, када се нађе у опсегу негације, има значење које одступа од њеног уобичајеног тумачења епистемичке процене вероватноће. Прецизније, када у исказу имамо комбинације попут *није ваљда*, *нећеш ваљда*, *нисће ваљда* и др., епистемичко значење може се јавити само као секундарна значењска нијанса у односу на значење ишчуђавања, неверице, супротности очекивањима, ироније и сл., које доминира у оваквим изразима. Комбинујући се са модалним глаголима у српском језику, лексема *ваљда* може са њима улазити у хармоничне комбинације уколико су значења глагола епистемичка, односно, може имати и сврху откривања позиције говорног лица у ситуацијама где модални глагол открива позицију лица коме се приписује могућа радња. Далеко је чешћи случај да се комбинације модалних речи и модалних глагола јављају у корпусу када је тумачење једног од модалних модификатора исказа неепистемичко. У таквим случајевима речца *ваљда* увек има епистемичко, а модални глагол неепистемичко (динамичко или деонтичко) значење. Немогућност да се значење исказано лексемом *ваљда* на било који начин појача или ублажи лексичким средствима, као и њена сличност са лексемом *можда* у том погледу, још један је од аргумената за њихово сврставање у речце (модалне речи).

Литература

- Белић, А. (1941). *О језичкој природи и језичком развоју*. Београд: Српска краљевска академија.
- Звекић-Душановић, Д. (2019). О модалној речци *ваљда* у контексту. *Научни саставак слависта у Вукове дане*, 48 (1), 169–178. <https://doi.org/10.18485/msc.2019.48.1.ch14>

- Ивић, М. (1978). О српскохрватским реченичним прилозима. *Јужнословенски филолој*, 34, 1–16.
- Јањушевић Оливери, А. (2018). *Интензификајорске јарџикуле у савременом српском језику*. Косовска Митровица – Никшић: Филозофски факултет – Матица српска, Друштво чланова у Црној Гори.
- Јањушевић Оливери, А. (2020). Функционалност партикула у разговорном дискурсу. *Научни састај слависта у Вукове дане*, 49 (1), 85–95. <http://doi.org/10.18485/msc.2020.49.1.ch7>
- Јањушевић Оливери, А. (2021). Теоријско-методолошки приступи ријечцама у граматикама српског/српскохрватског језика. У: Д. Мршевић-Радовић (ур.), *Српски језик и књижевност данас – теоријско-методолошки аспекти проучавања, рејџије и превођења* (стр. 141–151). <https://doi.org/10.18485/msc.2021.50.1.ch13>
- Пипер, П. (2005). Модалност. У: П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић и Б. Тошовић (прир.), *Синтакса савременог српског језика: једна реченица* (стр. 636–649). Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Пипер, П. и Клајн, И. (2017). *Нормативна граматика српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Ристић, С. (1990). *Начински прилози у савременом српскохрватском књижевном језику: лексичко-граматички прилози*. Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Ристић, С. (1993). Партикуле и њихови функционални еквиваленти. *Јужнословенски филолој*, 49, 75–93.
- Ристић, С. (1994). Илокуцијски аспекти употребе партикула. *Јужнословенски филолој*, 50, 145–154.
- РСЈ: *Речник српског језика*. (2007). Нови Сад: Матица српска.
- Станојчић, Ж. и Поповић, Љ. (1992). *Грамматика српског језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд: ЗУНС.
- Стевовић, И. (1960). *Функционална граматика српскохрватског језика*. Београд: Завод за уџбенике Народне Републике Србије.
- Стевовић, И. (1974–1975). Прилози као врста речи. *Јужнословенски филолој*, 31, 79–109.
- Bolinger, D. (1972). *Degree Words*. The Hague: Mouton.
- Declerck, R. (2011). The definition of modality. In: A. Patard & F. Brisard (Eds.), *Cognitive Approaches to Tense, Aspect and Epistemic Modality* (pp. 21–44). Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Greenbaum, S. (1970). *Verb-Intensifier Collocations in English*. The Hague: Mouton.
- Halliday, M. A. K. (1970). Functional diversity in language as seen from a consideration of modality and mood in English. *Foundations of Language*, 6(3), 322–361.
- Hoye, L. (1997). *Adverbs and Modality in English*. London: Longman.
- Klajn, I. (2005). *Gramatika srpskog jezika*. Београд: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Mrazović, P. i Vukadinović, Z. (2009). *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Nuyts, J. (2001). *Epistemic Modality, Language, and Conceptualization: A Cognitive-Pragmatic Perspective*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.

- Palmer, F. R. (1990). *Modality and the English Modals* (second edition). London: Routledge.
- Trbojević-Milošević, I. (2004). *Modalnost, sud, iskaz: epistemička modalnost u engleskom i srpskom jeziku*. Beograd: Čigoja štampa.
- Von Wright, G. H. (1951). Deontic logic. *Mind*, 60(237), 1–15.

Milena S. STOJANOVIĆ
 Tijana V. PAREZANOVIĆ
 Branka B. KOVAČEVIĆ
 Alfa BK University
 Belgrade (Serbia)

Lexeme *Valjda* as an Exponent of Epistemic Modality

Summary

This paper aims to describe the functional and semantic characteristics of the word *valjda* in the Serbian language. Corpus examples are used as a methodological tool for comparing the lexeme *valjda* to its closest synonym *verovatno*, in terms of their respective uses and meanings in sentence structure. Classifying the lexeme *verovatno* as an adverb/adjective in Serbian grammars contrasts with assigning *valjda* to the category of particles. The fact that functional-semantic synonyms are categorized as different parts of speech points to fluid boundaries between word classes. The paper theoretically relies on the work of Jan Nuyts on epistemic modality, who argues that analyzing language in a radically functional manner is a prerequisite for discovering the underlying cognitive infrastructure of the mind. The position of the lexeme *valjda* on the epistemic scale—somewhere between the epistemic meanings of certainty and possibility, signalled by words such as *certainly*, *definitely*, *undoubtedly* i.e. *maybe*, *might*, *possibly*—is also discussed. Corpus analysis of examples showing *valjda* and its relation to negation reveals distinctive semantic features of the lexeme in question. Furthermore, collocations with modal verbs and intensifiers commonly associated with modal lexical items in the Serbian language are considered. In this respect, the lexeme *valjda* is shown to be similar to other (sentence) adverbs, especially those that modify sentence meaning in terms of epistemic modality. However, the lexeme's inability to be intensified (i.e., amplified or reduced) by shifting its position on the epistemic scale indicates a similarity to the word *možda*. This shared characteristic may strengthen the argument for assigning *valjda* to the category of particles.

Keywords: modality semantics; epistemic modality; particle; sentence adverb.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом *Creative Commons ауторско-некомерцијално 4.0 међународна* (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International* license (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).